

אלף מִיִּשְׁרִים : מהלך אנטי־ניטשיאני

ליאת פרידמן

התוכנית ללימודי נשים ומגדר בסיוע NCJW, אוניברסיטת תל-אביב

הבנת הטקסטים של ז'יל דלז ופליקס גואטרי דורשת עבודה מרובה, שכן טקסטים אלה שוזרים יחדיו, כבסבך, ריבוי גישות של הוגים שונים, שלא מאפשר לקוראים ולקוראות למצוא רעיון או ציר מרכזי המאחד את מכלול הטענות המופיעות בהם. אין ברצוני לטעון שניתן למצוא רעיון או ציר שכזה – להפך, דלז וגואטרי יתנגדו למעשה שכזה – ברצוני להאיר במסה זו היבט חשוב להבנת מחשבתם.

בגיליון 17 של תיאוריה וביקורת התפרסם פרק מתורגם מספרם אלף מִיִּשְׁרִים (Deleuze and Guattari 1980)¹ בצירוף הקדמה של אריאלה אזולאי ועדי אופיר (2000). הקדמה זו עוסקת במושג הריזום של דלז וגואטרי ובביקורתם על הפסיכואנליזה והמרקסיזם, כמו גם בהבנתם אותם, אך היא לא מציגה את הביקורת על משנתו של פרדריך ניטשה ומושג הגניאלוגיה. בעוד שאנטי־אדיפוס, כרך א של קפיטליזם וסכיזופרניה, מציע פרשנות ניטשיאנית, גניאלוגית, למשנתם של מרקס ופרויד, אלף מִיִּשְׁרִים, כרך ב של קפיטליזם וסכיזופרניה, שפורסם שמונה שנים מאוחר יותר, מציע מודל מחשבה ופרשנות אנטי־ניטשיאניים. אנסה להסביר במסה זו את המהלך החשוב של דלז וגואטרי בהקשר הניטשיאני, וכיצד טענותיהם באלף מִיִּשְׁרִים משנות את אופי הביקורת המופנה כלפי פרויד ומרקס באנטי־אדיפוס. אך תחילה למושג הריזום.

הריזום (*Rhizome*), מילה הלקוחה מלטינית ומגרמנית קדומה) הוא סוג של שורש, בדומה לשורש הג'ינג'ר, המתפשט על פני השטח או קרוב לפני השטח ומתפצל מעצמו ויוצר סבך של שורשים. התפשטותו

¹ Mille Plateaux פירושו אלף מישורים כמו גם מִיִּשְׁרִים (Deleuze and Guattari 1980, סעיף XIV, תרגמה מצרפתית: אריאלה אזולאי), משטחים או לוחות (כלוחות דפוס). אין מילה אחת בעברית הכוללת את כל הדימויים האלה. "אנו מכנים מישור", אומרים דלז וגואטרי במבוא לספרם, "כל ריבוי הקשור לריבויים אחרים באמצעות שורשים תת־קרקעיים שטחיים" (Deleuze and Guattari 1987, 22, התרגום שלי).

יוצרת מרחב מפותל של שורשים ונקודות מגע מרובות. אין לשורש זה מרכז אחיד או כמה שורשים עיקריים המאחדים יחדיו את מכלול השורשים ולכן גדיעתו בנקודה מסוימת לא משמידה אותו, אלא גורמת להיווצרות נקודת פיצול נוספת שממנה השורש ממשיך את התפשטותו. שלא כמו שורש רגיל, לריזום פקעות או שקיקים המאוגדים לאורכו של השורש ומהווים מאגר תזונה המשמש כ"שורש" לריזום.

הריזום, טוענים דלו וגואטרי באלף מישורים, דומה למפה של עיר שלא תוכננה מראש או נבנתה על פי מודל זה או אחר. הוא דומה לעיר שהתפתחה לאורך השנים והתפשטה בהתאם לצרכיה ולתנאי הסביבה שלה. הכבישים במפת עיר לא מנתבים את המכוניות בציר מסוים או לכיוון מסוים, והמכוניות יכולות לנוע מנקודה אחד לשנייה על פי מגוון של נתיבים. מסלולים שונים מקשרים נקודות שונות ואין מסלול מסוים המסדיר או מנתב את התנועה. הריזום דומה למפת עיר, שכן כמו בעיר, אין לו ציר מרכזי או יעד בלעדי המכתיב ומסדיר את מסלולי התנועה שלו. הריזום דומה לסבך הקישורים העצביים של הנפש (הפסיכה) כפי שפרויד מתאר בפרויקט לפסיכולוגיה מדעית,² לפני שסיפורו של אדיפוס נהיה דומיננטי והשתלט כמודל הסברי בתורתו. על פי פרויד, המערכת הנפשית היא תוצר של התפרצות אנרגיה המרגשת את העצבים וגורמת להם, במקרה שעצבי השרירים לא מצליחים להגיב לריגושים, ליצור פיזית מארג של עצבים ולקשור באופן שרירותי קטעי עצבים כדי לפזר ולהקטין את עוצמת האנרגיה ככל שניתן. קישורי עצבים אלה יוצרים בנפש נקודות פיצול ונקודות מגע בין עצבים שונים. נקודות מגע אלה (קתריזיס, על פי פרויד)³ מהוות את הדימויים (או המסמנים) השונים של הנפש כאשר הקשר בין הדימויים השונים הוא שרירותי ובלתי תלוי בסיפור מסגרת ממסדר וממשר. במובן זה, הקשרים הם אסוציאטיביים, טוענים דלו וגואטרי, ללא יד מכוונת אדיפלית המוצאת משמעות אחידה והמתעלמת מן הקשרים שלא תואמים את הסיפור. כל נקודת מגע יכולה, אם כן, להוות קישור לכל נקודת מגע אחרת ואין בהכרח מבנה-על האוגד קישורים מתואמים. הריזום דומה לסבך קשרי העצבים הפרוידיאני, שכן אין בו

² דימוי סבך עצבי המוח המכונה על ידי פרויד המערכת הנפשית מצוי בכתביו הקדומים ובמיוחד ב-"A Project for Psychology" (1895), שלא תורגם לעברית, כמו גם ב"פשר החלומות" (1900) (פרקים 5-6) ובמאמרו המפורסם "מעבר לעקרון העונג" (1920 [1988]). מחקרים רבים התעלמו מהיבט זה של תיאוריית פרויד.

³ קתריזיס במובן היווני של המילה של קישור או עקדה ולא כשיא או כהיטהרות.

נתיבי קישור דומיננטיים או מעקפים מחייבים המעוותים את המורכבות והריבוי של נקודות המגע.

הריזום דומה למורכבות של האפשרויות בכלכלה הקפיטליסטית, זו המאפשרת להעמיד כל אדם (גבר, אשה, ילד או ילדה), דבר, ערך או מידע למכירה על פי עקרונות ההיצע והביקוש של השוק. בכלכלה היפר-קפיטליסטית שכזו הכל ניתן למכירה או לרכישה. לטענת דלז וגואטרי, כלכלה זו, להבדיל מזו שתיארו מרקס ואנגלס, מודדת ערך רק על פי ערך השוק של המוצר (כלומר יכולת הקנייה והמכירה) ולכן יש לה היכולת להפוך כל דבר למוצר סחיר. אין בכלכלה שכזו מקום לערכים כמו משפחה, אהבה, נאמנות, רגש דתי או לאומי. זוהי כלכלה המרוקנת מתוכן וממשמעות כל דבר ודבר ומודדת אותו רק באמצעות מדדי הממון השונים. הריזום דומה לכלכלה שכזו שכן הוא אינו מתייחס לסביבה, לחברה או לתרבות; כל פעולת גדיעה המתבצעת בו מתורגמת ליכולת השורש ליצור שורשים חדשים, כפי שלשוק יש יכולת להפיק הון ממצבים שונים.

הריזום דומה לרצון לעוצמה, לאותה עוצמה אקטיבית וראקטיבית הפועלת על העולם ועל עצמה מתוך עצמה. אם עוצמה זו מוצאת עצמה מתמודדת עם כוחות אחרים היא מגיבה ומתמודדת עמם. עוצמה זו אינה תגובה עקיפה, סימפטום הבא במקום היכולת להגיב והכלוא במסגרת מגבילה וממשטרת, או תגובה המשנה את אופי עצמה, מפנימה את הכוח המופעל עליה ומגיבה בדומה לכוח המופנם כאילו מתוך עצמה. הרצון לעוצמה אינו ביטוי של רצון פנימי השואף לשלוט בעולם בעוצמה. רצון שכזה הוא ביטוי לחוסר היכולת שלנו להבין את העוצמה הפועלת בנו והוא מובן על ידינו כרצון, כרצון של סובייקט, כרצון של דבר מה. הרצון לעוצמה, על פי ניטשה (ניטשה 1986; Deleuze 1983), הוא עוצמה המוצאת דרכים ואמצעים שונים לממש את עצמה, כמו גם העוצמה שיש לרצון בדבר מה. עוצמה זו היא אנרגיה חסרת צורה המעצבת את עצמה עם האמצעים השונים המצויים בסביבתה ומבטאת את עצמה על הדברים הנקרים בדרכה. לעוצמה זו, טוענים דלז וגואטרי, אין עיקרון מנחה או מדכא המכוון את האופי ואת היכולת שלה לפעול, אלא היא חופשייה לנסות את כל האמצעים והכלים שהיא מעצבת ומנסה לעצמה. הריזום דומה לרצון לעוצמה, שכן בשני המקרים אין עקבות, אין עכבות, אין הדחקות, אין חוקים או מטרות נעלות שמופנמים

ושמכוננים זהות אחידה וקבועה ובכך משנים ומגבילים אפשרויות של יצירה.⁴

הריזום מהווה בעיני דלז וגואטרי מודל מחשבה רצוי, אך לא הכרחי – רצוי מעצם היותו, לטענתם, שונה מכל מודל חשיבה קיים. זהו מודל המדמה את המחשבה לסבך של קווים מקושרים ומסועפים. הסבך הריזומטי שונה ממודל מחשבה היסטורי המנסה לשחזר השתלשלות אירועים ולמצוא קשר סיבתי ביניהם על ידי השוואת הדומה בין האירועים השונים;⁵ מודל מחשבתי שדימויו הוא כשל עץ בעל גזע אחד שממנו מסתעפים ענפים באופן מאורגן. הסבך הריזומטי שונה גם ממודל מחשבה גניאלוגי המנסה לזהות דפוסים או טיפוסים שונים ולהדגיש את השונה בין הדפוסים, אך מוצא בכל דפוס חזרה הכרחית של דפוסים או טיפוסים קודמים; מודל מחשבתי זה, דימויו הוא כשל שורש העץ, להבדיל מן הריזום או הסבך, והוא מהווה מעין תמונת ראי או נגטיב של גזע העץ וענפיו.

מודל המחשבה ההיסטורי, טוענים דלז וגואטרי, הוא מודל מחשבה סדרתי המזהה אובייקט (או מרכיב) זה או אחר כקבוע והשינויים המתרחשים בו נרשמים בסדר כרונולוגי ומסבירים על ידי שינויים בגורמים או במשתנים סביבו. על פי מודל זה, ניתן, למשל, להסביר את ההתפתחות של כלכלת שוק מסוים על ידי תיאור של התפתחות האמונה הדתית של התושבים; או להסביר התפתחות אישיותית כנובעת משינויים במשפחה; או לתאר את האופן שבו יצור כלשהו התאים ושינה את עצמו כדי להתאים לסביבתו החדשה. הסבר זה מתאר את השתלשלות האירועים כרצף של סדרה, כמו הסתעפות של ענפים הנובעת מגזע בעל תכונות ספציפיות שלא ניתן לשנותן. זהו מודל המתבסס על הדומה, המשתנה בסדרת אירועים או בין סדרות שונות של אירועים. המודל הגניאלוגי מזוהה על ידי דלז וגואטרי כמודל מבני (סטרוקטורלי) ולא סדרתי. מודל זה מזהה יחסים בין גורמים שונים ומוצא בקשר בין היחסים השונים את ההסבר לשונות. כלומר, היחס או הקשר בין המרכיבים השונים מהווה האובייקט הנחקר. על פי מודל זה, ניתן, למשל, להסביר את היחס שבין מעביד לעובד כדומה או כזהה ליחס שבין גבר לאשה; או להסביר את היחס שבין אמונה דתית לאורח חיים חילוני כדומה ליחס שבין שלטון

⁴ הריזום גם דומה לספר, לשפה, למכונה או לנוודות, אם למנות רק חלק מריבוי האסוציאציות הקשורות אליו.

⁵ ראו ספרו של דלז (Deleuze 1990), הקורא לחזור למשנתו של דיוויד יום ולבחון את מושג הסיבתיות מחדש.

עריצות לדמוקרטיה; או להסביר את היחס שבין הקוף לאדם כדומה ליחס שבין הדינוזאור לציפור. הסבר מבני זה מוצא מכנה משותף נוסף המסביר את השוני, כמו גזע עץ המדומה להעתק של שורשיו. זהו הסבר המתאר את השונות על ידי מציאת דמיון בין מבנים שונים.

למרות השוני בין סוגי ההסברים האלה, ההיסטורי והגניאלוגי, דלז וגואטרי טוענים ששני המודלים מבוססים על מושג זהה — המימזיס — ההעתק, השכפול העצמי של הזהה, בין אם באופן סדרתי או באופן מבני. מחשבה מסוג זה לא מאפשרת התפתחות מחשבתית מסוג אחר אלא מזהה בכל דבר העתק או חזרה אינסופית.⁶ כלומר, אם אופני מחשבה אלה מסבירים את ההבדלים ואת ההשתנות בעולם ובתפיסתנו את העולם על ידי השוואת הדומה, החוזר על עצמו או המשכפל את עצמו — בדומה להסבר של אריסטו שבספרו פואטיקה (25, 1977) טוען ש"החיקוי מוטבע באדם מילדותו והוא נבדל מבעלי החיים בזה שהוא החיקוי שבהם והוא רוכש את ידיעותיו הראשונות דרך החיקוי וכולם נהנים ממעשי החיקוי" — הרי לא ניתן להבין כיצד חל שינוי כלשהו בהבנתנו את העולם ואת עצמנו. אם הכל בהכרח חוזר על עצמו, בין אם באופן סדרתי או באופן מבני, הרי לא ייתכן שחל כל שינוי או התפתחות היסטורית ומבנית. בנוסף, היות שהמחשבה של שני מודלים אלה מבוססת על מימזיס, הרי הבנת היחס בין הדומה (או הזהה) והשונה (או האחר), בשני המקרים, לא מסבירה את השוני בין השונה לדומה. יחס של ניגוד לא מאפשר להבין הבדלים אלא מעתיק את הדומה להעתק של ניגוד, כמו נגטיב, ולא פותח פתח להבנה או למחשבה שונה.

מסיבות אלה דוחים דלז וגואטרי באלף מישורים את סוגי ההסברים המקובלים היום וקוראים למציאת מודל שונה של מחשבה: למשל, מודל הריזום או הסבך שיאפשר להסביר הבדלים ללא שימוש במושג הזהות או הדמיון; ולהפך: להסביר דמיון ללא שימוש במושג השונות.

אלף מישורים, למרות היותו כרך המשך לאנטי־אדיפוס, מהווה ביקורת על ספרם הקודם של דלז וגואטרי. באנטי־אדיפוס הם תיארו את עצמם כמי שבוחנים את תורתם של מרקס, ניטשה ופרויד. אבל באנטי־אדיפוס הם היו לכודים עדיין במודל חשיבה ניטשיאני, גניאלוגי. אנטי־אדיפוס מתאר דפוסי חברות או טיפוסים שונים של חברות: חברה פרימיטיבית, חברה עריצה, חברה קפיטליסטית וחברה סכיזואידית.

⁶ ראו ספרו החשוב של דלז (Deleuze 1968), העוסק בסוגים השונים של מושג החזרה, ההעתק והשכפול והמנסה לבדוק האם ניתן לחשוב על ההבדל ללא חזרה, זהות או דמיון.

החברה הפרימיטיבית מאופיינת בהיותה נטולת כלכלת שוק ומבנה שלטון עריצי (השלטון בה הוא מדכא וכואב, אך לא עריצי). החברה העריצית מאופיינת בהיותה נעדרת כלכלת שוק אך בעלת משטר עריצי (העריץ מרכז לעצמו את הזכות להנאה מן החיים ולחקיקת חוקי התנהגות של כל נתיניו). החברה הקפיטליסטית מאופיינת בכלכלת שוק והיא גם בעלת שלטון עריצי (אב המשפחה מתפקד כבעל זכות ההנאה וקביעת חוקי הבית). ולבסוף, החברה הסכיזואידית, המומלצת, מאופיינת בכלכלת שוק והיעדר שלטון עריצי (בדומה לחברות פרימיטיביות).

בספרם זה מאמצים דלז וגואטרי את המודל הגניאלוגי של ניטשה ועושים השוואות מבניות בין ארבעת סוגי החברה שהם מזוהים. באלף מִישְׁרִים הם מפנים את עיקר הביקורת למודל המבני ולמעשה יוצאים נגד המודל שהם עצמם הציעו בספרם הקודם. מחשבתו של ניטשה ומודל הטיפוסים נבחנים מחדש מתוך ריבוי של הקשרים. הם מגדירים את מודל הריזום כאנטי-גניאלוגיה ומבקרים את מרקס, ניטשה ופרויד בשל היותם הוגים מבניים, הוגים העוסקים בגניאלוגיה. כלומר, באלף מִישְׁרִים דלז וגואטרי מזוהים את המודל המבני כסיפור-על של שלושת ההוגים האלה, המגביל וממסר את טענותיהם הרדיקליות, ולכן הם יוצאים נגדו.

באנטי-אדיפוס תומכים דלז וגואטרי בקפיטליזם שאליו מרקס מתנגד. לטענתם, הקפיטליזם מאפשר לנו לרוקן ולפרק מכל תוכן וערך את הנורמות התרבותיות ולפתור את עצמנו מאמונות תפלות ומעריצות. הם קוראים ליצירת חברה סכיזואידית (להבדיל מן החברה הסכיזופרנית);⁷ חברה שבה הכל ניתן למיקוח, לרכישה ולמכירה, כולל תהליכי הייצור, מבנה המשפחה והזהות האישית. לטענתם, מרקס לא זיהה את הקפיטליזם ככוח אנטי-יצירתי ולא הבין את כוחו לפרק את כל מוסדות החברה הקיימים; או, כטענת אזולאי ואופיר (2000, 129), החברה "אינה מאורגנת באמצעות הסתירות שלה אלא באמצעות קווי המילוט שלה". ניתוחו של מרקס לא משחרר אותנו, לטענתם, ממנגנוני הדיכוי השונים אלא מחזיר ומעתיק מנגנוני דיכוי עתיקים (עריציים) למבנה כלכלי "מחודש" (פרימיטיבי).

באלף מִישְׁרִים מבקרים דלז וגואטרי את טענות מרקס מחדש אך הפעם הם לא קוראים להעתקה (או לשעתוק) של מבנה החברה הפרימיטיבית והכלכלה הקפיטליסטית אלא לחברה בעלת ריבוי מבנים

⁷ הסכיזופרניה היא מחלה נפשית של חברה קפיטליסטית החושפת את מורכבות הנפש ואת ריבוי הדימויים. הסכיזואידיות, למרות היותה דומה לסכיזופרניה, לא לכודה במערכת ערכית וטיפולית אדיפלית ולכן אינה מחלה.

חברתיים שהיא היפר-קפיטליסטית. קפיטליזם זה, טוענים אזולאי ואופיר, הוא "מערכת עקרונית המגדירים יחסים בין שטפים, בין עבודה להון, למשל, שהם חסרי תכונות משל עצמם וחסרי ערך כשלעצמם, ומקבלים את ערך החליפין שלהם לפי היחסים המשתנים ביניהם" (שם, 128). באלף מִישְׁרִים, מערערים דלז וגואטרי על המודל הכלכלי המנתח יחסים בין שטפים, בעלי יחסים משתנים, מתוך מערכת עקרונית מגדירים, ממשטרים ומדכאים. הם קוראים לכלכלה היפר-קפיטליסטית, שבה ההון לא יהיה "בעל ערך ומעניק ערך" (שם).

כך גם מאמצים דלז וגואטרי באנטי-אדיפוס את טענותיו המוקדמות של פרויד על מבנה הנפש אך יוצאים נגד המודל האדיפלי שפרויד אימץ מאוחר יותר. להערכתם, סיפור-העל האדיפלי לא מאפשר שחרור למטופלים של פרויד אלא מעתיק מחדש את הדיכוי, והפעם פרויד עצמו משמש כאב העריץ שמחייב את ילדיו וילדותו להזדהות עמו. סיפורו הפרוידיאני של אדיפוס גרם לחברה המערבית להפנים את דמות העריץ ולכונן באמצעותה את מבנה המשפחה של אב ואם, ילד או ילדה, כהכרח טבעי שאין לסטות ממנו. במקום להאזין לקולות האחרים שמשמיעים מטופליו, מאזין פרויד לקישורים אסוציאטיביים אדיפליים שמדכאים את השונה במחשבת פרויד עצמו. דלז וגואטרי קוראים לחברה סכיזואידית, הרואה בתא המשפחתי אופציה אחת מיני רבות ומקדמת מבני זהות שונים ככל שניתן. באלף מִישְׁרִים קוראים דלז וגואטרי את פרויד מחדש ומראים כיצד מחשבתו לכודה בניתוח מבני. ניתוח פרשנותו של פרויד מראה לא רק את הכשלים הלוגיים של השימוש בסיפור-העל האדיפלי (כנטען באנטי-אדיפוס) אלא גם את האופן שבו פרויד, מתוך המודל המבני, משווה גורם שלישי נוסף – המיניות, למשל – כדי למצוא בתיאור מטופליו את המיניות האדיפלית המובנית, שלא בהכרח מצויה בהם. לכן טוענים אזולאי ואופיר ש"באמצעות סיפור אדיפוס חיסל פרויד את המהלך הרדיקלי שבו התחיל כשניתק את המיניות מן הקשר הבלעדי לאברי המין והרבייה" (שם, 127). בעוד שבאנטי-אדיפוס מנסים דלז וגואטרי לאפיין את המיניות בהתאם לטיפוסי החברה שהם מזהים (בחברה פרימיטיבית המיניות מקושרת לגוף [בעיקר על ידי חריטה בגוף עצמו]; בחברה העריצית מתנתקת המיניות מן הגוף ומקושרת לגוף העריץ בלבד; בחברה הקפיטליסטית מקושרת המיניות מחדש והפעם אל איבר מינו של אב המשפחה; ובחברה סכיזואידית מנותקת המיניות מן הגוף עצמו [גוף ללא איברים] והיא חופשייה להיות מקושרת לכל מדד או מוצר סחיר בשוק), באלף מִישְׁרִים מוותרים דלז וגואטרי על המודל

המבני ולא בוחנים את המיניות כגורם שלישי בר השוואה. המיניות נתפסת כעוד קישור מקרי בסבך עצבי הנפש הריזומטי. דימוי הריזום, אם כן, נועד לשחרר אותנו לא רק מן המחשבה ההיסטורית הסדרתית אלא גם מן המחשבה המבנית הלוכדת את עצמה במבנה שכביכול נגדו היא יצאה: מבנה המחשבה הגניאלוגי שלכד את מרקס, ניטשה ופרויד. דימוי זה יכול גם להיות "אירוע ולא מהות, התרחשות פעילה... מסלול ותנועה... כוח שפועל על היישים, כוח שמחולל טרנספורמציות, שמייצר את המחשבה וגם את המושא שלה" (שם, 124) — אך זהו דימוי אחד מבין רבים. הריזום, כמושג, כאירוע או כהתרחשות, לא נועד לאפשר השוואה בין מבנים, מערכות יחסים וערכים שונים. הריזום משמעו שחרור מן המודל ומצורת המחשבה הניטשיאנית. אלף מִיִּשְׁרִים הוא ניסיון להראות כיצד שלושת ההוגים האלה, שהם כה מקוריים וכה חשובים — ושהמחשבה הפוסט-סטרוקטורליסטית, זו שמוצאת שוב ושוב את הדומה בין טיפוסים שונים, חוזרת וקוראת⁸ — נלכדו בעוד מבנה מחשבתי, לשוני, משפחתי, כלכלי או תרבותי החוזר על עצמו כמו בהכרח. זהו דימוי שאמור לאפשר לנו לחשוב על הבדל שלא כניגוד לזהה, לא כמושג ולא ככוח או התרחשות פעילה.

אכן, דימוי הריזום, כמו ריבוי הדימויים של אלף מִיִּשְׁרִים, מנסה לשחרר את קוראיו ממודל המחשבה המדומה לעץ או לשורש העץ. והוא מתעתע בקוראיו. נדמה לרגע שדלז וגואטרי הצליחו להשתחרר מדימוי זה כדי להסביר את המחשבה, שהנה לרגע הם הצליחו ליצור "מושג" חדש (ראו 3, 1994, Deleuze and Guattary), ו"לייצר את האמת" (שם) אך נפלו באותה מלכודת מחשבתית שנגדה יצאו. ובכל זאת, דימוי הריזום מהווה דימוי שונה, מודל אחר למחשבה. שכן, הריזום לא דומה למושג העץ או השורש אבל הוא גם לא ניגודו. ריבוי הקישורים מאפשר לנו לראות את הריזום כדומה וכשונה. כלומר, ריבוי הקישורים נועד שלא לאפשר לנו לקשור יחדיו דימוי זה או אחר ולמצוא בו מודל מסביר ומכיל. ריבוי הקישורים של הריזום נועד שלא לאפשר לנו לקרוא את ספרם של דלז וגואטרי כעוד טקסט פרשני, אלא כלוחות דפוס (plateaux), המכילים מילים, שהקשר ביניהן (שרשרת המסמנים) משתנה כל הזמן, והם חסרי קישור-על המדכא את ריבוי האפשרויות לקשור ולשזור מילים.

⁸ כמובן זה ביקורתם של דלז וגואטרי באלף מִיִּשְׁרִים (להבדיל מאנטי-אדיפוס) מהווה ביקורת לא רק על משנתו של ניטשה אלא גם ביקורת על טענות של ז'ק דרידה ומושג הדיפרנס (*differance*). הריזום נועד להראות עד כמה מושג הדיפרנס כלוא אף הוא במודל מחשבה גניאלוגי מבני.

ביבליוגרפיה

- אריסטו, 1977. פואטיקה, תרגמה: שרה הלפרין, הוצאת הקיבוץ המאוחד, תל-אביב.
- אזולאי, אריאלה, ועדי אופיר, 2000. "אנו לא שואלים 'מה זה אומר' אלא 'איך זה פועל': הקדמה לאלף מישורים", תיאוריה וביקורת 17 (סתיו): 123–131.
- ניטשה, פרידריך, 1986. הרצון לעוצמה, תרגם: ישראל אלדד, שוקן, תל-אביב.
- פרויד, זיגמונד, [1920] 1988. "מעבר לעקרון העונג", מעבר לעקרון העונג ומסות אחרות, תרגם חיים איזק, דביר, תל-אביב.
- פרויד, זיגמונד, [תשכ"ו–תשכ"ט] תשכ"ט–תשל"א. כתבי זיגמונד פרויד, הוצאת דביר, תל-אביב.
- Deleuze, Gilles, 1962. *Nietzsche et la Philosophie*, Paris: Presses Universitaires de France.
- , 1968. *Difference et Répétition*. Paris: Presses Universitaires de France.
- , 1969. *Logique du sens*. Paris: Les Editions de Minuit.
- , 1983. *Nietzsche and Philosophy*. New York: Columbia University Press.
- , 1990. *The Logic of Sense*. New York: Columbia University Press.
- , 1994. *Difference and Repetition*. New York: Columbia University Press.
- Deleuze, Gilles, and Félix Guattari, 1972. *L'Anti-Oedipe: Capitalisme et Schizophrénie*, vol. I. Paris: Les Editions de Minuit.
- , 1980. *Mille Plateaux: Capitalisme et Schizophrénie*, vol. II. Paris: Les Editions de Minuit.
- , 1983. *Anti-Oedipus: Capitalism and Schizophrenia*, vol. I. Minneapolis: University of Minnesota.
- , 1987. *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia*. Minneapolis: University of Minnesota.
- , 1991. *Qu'est ce que la philosophie?*. Paris: Les Editions de Minuit.
- , 1994. *What is Philosophy?*. New York: Columbia University Press.
- Freud, Sigmund, 1953. *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, ed. James Strachey. London: The Hogarth Press.

